

ANA GRGIĆ

SVEUČILIŠTE U SPLITU
 GRAĐEVINSKO-ARHITEKTONSKI FAKULTET
 HR – 21000 SPLIT, ULICA MATICE HRVATSKE 15

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK 712.253:712.035 (4)(497.5 SPLIT)

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
 2.01.05 – VRTNA I PEJSAŽNA ARHITEKTURA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 30. 12. 2004. / 25. 03. 2005.

UNIVERSITY OF SPLIT
 FACULTY OF ARCHITECTURE AND CIVIL ENGINEERING
 HR – 21000 SPLIT, ULICA MATICE HRVATSKE 15

PRELIMINARY COMMUNICATION

UDC 712.253:712.035 (4)(497.5 SPLIT)

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
 2.01.05 – LANDSCAPE ARCHITECTURE AND LANDSCAPE DESIGN

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 30. 12. 2004. / 25. 03. 2005.

VRTOVI I PERIVOJI SPLITA

NASTAJANJE I RAZVOJ PERIVOJNE ARHITEKTURE GRADA

GARDENS AND PARKS OF SPLIT

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF SPLIT'S LANDSCAPE ARCHITECTURE

PERIVOJNA ARHITEKTURA
 POVIJESNI PERIVOJI
 RAZVOJ GRADA
 SPLIT
 ZAŠTITA PARKOVNOG NASLIJEĐA

LANDSCAPE ARCHITECTURE
 HISTORICAL PARKS
 URBAN DEVELOPMENT
 SPLIT
 PROTECTION OF LANDSCAPED HERITAGE

Ovaj pregled perivojne arhitekture grada Splita ukazuje na bitnu ulogu perivoja i vrtova u urbanističkom razvoju grada. U povijesnom okviru njihova nastajanja i razvoja, 19. stoljeće ostavlja u naslijeđe najznačajnije primjere perivoja i vrtova nastalih na mjestu bedema iz druge polovice 17. st. Sudbina većine njih do polovice 20. st. pokazuje degradaciju odnosa prema perivojima i vrtovima koji su zbog izgradnje nestali, ili su posve devastirani.

This review of Split's landscape architecture points to a fundamental role of parks and gardens in the town's urban development. The most significant parks and gardens in the history of Split's landscape architecture were designed in the 19th century on the sites of the 17th century curtain walls. Due to excessive construction and lack of appropriate care most of them were devastated or even vanished until the mid 20th century.

UVOD

INTRODUCTION

P ostojanje vrtova i perivoja u gradu Splitu možemo pratiti od samih početaka nastanka grada, odnosno od onoga trenutka kada Dioklecijanova palača prima izbjeglo stanovništvo napadnute Salone i postaje tkivo od kojega nastaje jedinstven srednjovjekovni grad. Prema Grgi Novaku, vjerojatno se već u samome nazivu grada krije grčko ime za biljku brnistru koja je krasila taj mediteranski kraj, ime *Aspalathos* koje je pripadalo naselju što se na tome prostoru nalazilo i prije gradnje Palače.¹

Razvoj vrtova i perivoja Splita najbolje je prikazati kronološki, poštujući karakteristične skupine specifično određene u sklopu osnovne podjele perivojne arhitekture. Osim poznatih gradskih perivoja, ovaj pregled navodi i brojne perivoje i vrtove koji su danas gotovo neprepoznatljivi iako su njihove lokacije sačuvane od izgradnje. Postojanje perivoja i vrtova koji su u potpunosti nestali, a nalazimo ih samo na starim katastarskim kartama i planovima, te onih perivoja koji su doživjeli transformaciju i postali gradski trgovi – ukazuje na činjenicu da su perivoji i vrtovi bili bitan korak u urbanističkom razvoju grada.²

OD ANTIKE DO 19. STOLJEĆA

FROM ANTIQUITY TO 19TH CENTURY

Iako nedokazane, postoje pretpostavke o ranijem postojanju vrtova unutar same Palače, primjerice kao ona o postojanju peristila s *viridariumom* (ova je mogućnost potpuno od-

bačena),³ te pretpostavka E. Hébrarda o krovnim vrtovima i vrtovima iznad *cryptoporticusa* i carskih odaja, što nije moguće potvrditi ponajprije zbog nepovoljnih klimatskih uvjeta, a nisu pronađeni ni ostatci olovni ploča koje bi u tom slučaju služile za zadržavanje vode. Jedine realne pretpostavke ondašnjega kultiviranja zemljišta možemo vezati uz Splitsko polje i carske povrtnjake, uz pretpostavku da je i Salona kao napredan grad imala vrtove i perivoje, ali od kojih nije ostalo tragova, kao uostalom ni od gospodarskih i ladanjskih vila u Kaštelanskom polju.⁴

Nakon zbjega salonitanskog stanovništva, Dioklecijanova palača polako počinje doživljavati svoju transformaciju iako se naznake toga procesa pojavljuju i ranije. Tipološki čista i pravilna forma Palače, koja je u sebi sadržavala vojni logor i carski stambeni dio, tijekom stoljeća gubi svoju prepoznatljivost, generirajući novom stambenom izgradnjom splet uskih, nepravilnih uličica, od kojih ipak *cardo* i *decumanus*, sve do današnjih dana, zadržavaju svoj smjer. Peristil ostaje – sve do trenutka kada grad probija kroza zapadne zidine – glavni trg i jedini široki otvoreni prostor koji ima i crkvenu i svjetovnu funkciju.

Vrtovi i perivoji, međutim, nisu u to doba postojali u svome klasičnom smislu, ali srednjovjekovni Statut grada Splita dokazuje njihovo postojanje. Riječ je o dvoru plemićke kuće koji je, kao svojevrсна preteča perivoja i vrta, bio primjeren načinu života takvoga zatvorenoga grada. Odlikovao se specifičnim arhitektonskim elementima, kao što su bunar s krunom i odrina, a od bilja pretežito lončanica s cvijecom i začinskim biljem. Takve dvorove nalazimo u romaničkoj palači i palači D'Augubio u Dioklecijanovoj ulici, zatim u Papalicevoj palači i Maloj Papalicevoj palači. Poznati su i dvor gotičke palače Marulić te dvor današnjega Urbanističkoga zavoda koji se nalazi iza Vestibula, dok je potpuno uništen onaj iza stare restauracije „Sarajevo”.⁵

1 „Pitanje prvog grčkog i rimskog naselja u južnoj uvali splitskog poluotoka nije dosad sasvim razjašnjeno. Na osnovi grčkog toponima *Aspalathos* koji se za oznaku Splita javio tek u kasnoj antici, uvriježen je zaključak o postojanju nekog starog naselja na tom prostoru koje bi prethodilo Dioklecijanovoj palači. Porijeklo tog toponima izvodilo se iz grčkog imena biljke brnistre, znakovite za splitsko područje.” (MARASOVIĆ, 1997: 37)

2 Ponajprije se misli na početak 19. stoljeća kada je Split imao najviše perivoja i vrtova, uzevši u obzir veličinu samoga grada. Takav proces nastajanja perivoja na mjestu porušenih baroknih bedema nalazimo u gradovima kao što su Beč, Karlovac i dr. Poslije većina tih perivoja u Splitu nestaje ili se zapušta.

3 GRGUREVIĆ, 2002: 16

4 GRGUREVIĆ, 2002: 17

5 Romanička palača (Dioklecijanova ulica 7); palača D'Augubio (Dioklecijanova ulica 1); Papaliceva palača (Papaliceva ulica 1); Mala Papaliceva palača; gotička palača Marulić (Papaliceva ulica); Dvor Urbanističkoga zavoda (Iza Vestibula 1); Dvor restauracije „Sarajevo” (Donaldova 6). (GRGUREVIĆ, 1998: 62)

Dvorovi sličnoga karaktera, ali skromniji i s više korisnih biljnih vrsta te odrinom od vinove loze, bili su sastavni dio pučkih kuća. Poslije se pučka dvorišta, u prvom redu gospodarskoga karaktera javljaju, i u predgradima Veli Varoš i Radunica, koja se nalaze neposredno zapadno odnosno istočno od stare gradske jezgre.

U razdoblju od 10. do 12. stoljeca grad izlazi iz okvira Palače, šireći se u dva navrata prema zapadu, a unutar njega u 13. st. nastaje Ploka-ta sv. Lovre (današnji Narodni trg) koja preuzima ulogu novoga svjetovnog centra grada. Iz srednjeg vijeka, počevši od 13. st. kada se prvi put spominje vrt klaustera crkve sv. Frane,⁶ poznato je još nekoliko samostanskih i sjemenišnih perivoja: mali park stare Nadbiskupije do katedrale, perivoj u franjevačkom samostanu Male brace na Poljudu,⁷ u samostanu sv. Marije de Taurello,⁸ u samostanu sv. Klare, zatim perivoj dominikanaca na Starom Pazaru, a poslije, u 18. st., i perivoj Nadbiskupskog sjemeništa.⁹ Početkom 15. st., kada potpada pod mletačku vlast, grad biva opasan venecijanskim Kaštelom, koji se sastoji od pet kula povezanih zidovima, i brani jugo-zapadni pristup gradu. U 16. stoljeću grade se branici Civran i Bernardi.

Nakon što Turci osvajaju Klis 1537. g., slijedi dugo razdoblje složenoga geostrateškog položaja Splita, koji se našao u neposrednoj blizini tursko-venecijanske granice, ali ipak nalazi načina da razvije trgovinu koja je inicirala izgradnju karantenske građevine Lazareta. Međutim, Kandijski rat donosi sa sobom nove načine ratovanja, a tako i potrebu za novim prstencem obrambenih zidina koje u drugoj polovici 17. st. (sl. 1), po suvremenom Vaubanovu sustavu, gradi venecijanski inženjer Alessandro Magli. Prsten se sastoji od pet branika povezanih bedemima koji su ispunjeni zemljom: San Antonio, S. Marina, Cornaro, Contarini i San

6 U 11. st. izgrađena je crkva sv. Feliksa, a klaustar je bio dovršen u 13. st. (NOVAK, 1978: 563). Vrt klaustera imao je bunar s krunom i bio je ukrašen lončanicama. (GRGUREVIC, 1998: 60-61)

7 Najstariji su dijelovi iz goticko-renesansnog razdoblja s kraja 15. st.; uništen je dogradnjom na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće; ponovno je dograđen i obnovljen 1968. (***) 1973: 84)

8 „Izgleda da je samostan sv. Marije bio filijala onoga sv. Benedikta. Isprave iz XIII i XV stoljeca, koje su se odnosile na taj samostan i dale nam neki pogled u njegov život i njegove prilike, kako nam to daju one samostana sv. Benedikta, nemamo. Jedino doznajemo iz zapisa Velikog vijeka 1353. godine, da je samostan imao svoj zdenac.” (NOVAK, 1978: 568)

9 KECKEMET, 1973: 110. Godine 1700. osnovano je sjemenište koje je nekoliko puta mijenjalo lokaciju, a 1868. g. izgrađena je nova zgrada na Skalicama po projektu Frane Locattija; 1930. postojalo je dačko igralište s gajem za odmor i dvorištem za setnje. (PIPLOVIC, 2000: 289-298)

10 San Antonio ili Sperun (dovršen 1666.), S. Marina-Priuli ili Bašćun (graden 1666.-1668.), Cornaro (dovršen prije 1666.), Contarini (graden 1658.-1664.) i San Giorgio (graden 1658.-1664.); Gripe – četiri branika i tlocrt oblika kornjače (1647.-1657.); Bačvice – tri branika povezana u obliku klina (dovršena prije 1666.). (MUJIĆ, 1958: 62)

Giorgio. Izvan glavnih utvrda, na uzvisinama istočno od grada, podižu se odvojene tvrđave Gripe i Bačvice.¹⁰ Ova posljednja brzo je napuštena i potpuno uništena.

19. STOLJEĆE I PRVA POLOVICA 20. STOLJEĆA 19TH AND FIRST HALF OF 20TH CENTURIES

Nakon više od stoljeca stagnacije poslije Kandijskog rata, Split ulazi u razdoblje kratke francuske vladavine (1806.-1813.). Istodobno s mora prijete ruske i engleske flote, od kojih postoji opasnost da zauzmu gradska utvrđenja pa ih je Marmont dao porušiti. Na vlast 1813. dolazi Austrija, koja prepušta Dalmaciju talijanskoj upravi. Vojna vlast prenamijenila je mnoge zgrade, a veći dio Lazareta pretvoren je u tamnice. Nizom neplanskih rušenja naglo se mijenja srednjovjekovni oblik grada, koji se u 2. pol. 19. st. sve više širi prema predgradima. Nakon što Austrija gubi Lombardiju i Veneciju, načelnik autonomaske vlasti A. Bajamonti poduzima opsežne radove u Splitu, koji postaje reprezentativni grad novoga građanskog staleža. Za narodnjačke općinske uprave, od 1882., nastavlja se gradnja niza javnih i privatnih zgrada, sve dok Prvi svjetski rat nije prekinuo taj zalet. Međutim, Split nakon rata napreduje dalje – u ulozim novoga upravnog centra Dalmacije, koju preuzima od Zadra.

PERIVOJI I VRTOVI NASTALI NA MJESTU BEDEMA IZ 17. STOLJEĆA

PARKS AND GARDENS ON THE SITE OF 17TH C. CURTAIN WALLS

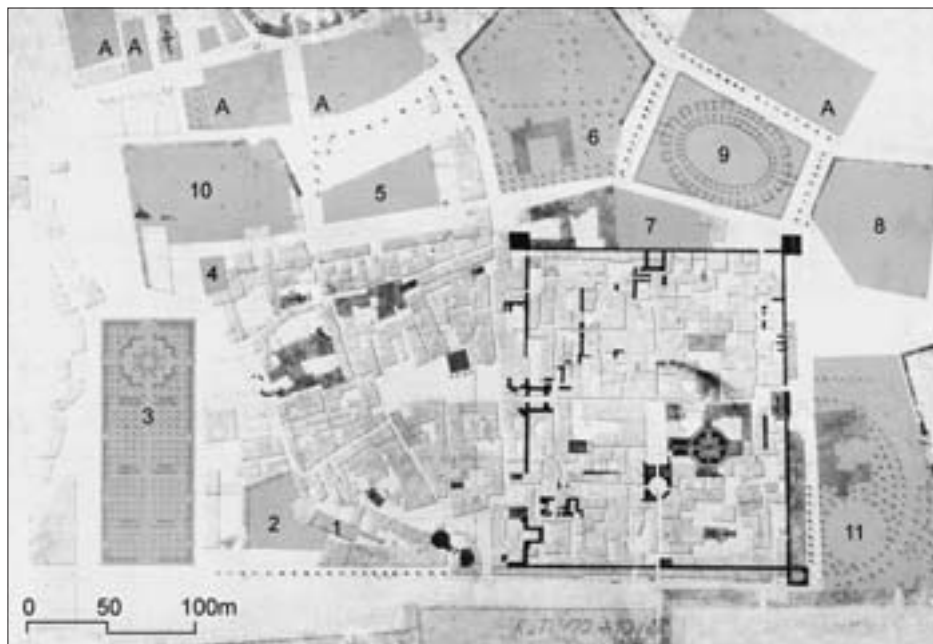
Tijekom francuske vladavine maršal Marmont dao je porušiti brojne gradske utvrde koje više nisu bile strateški potrebne, poput veće-

SL. 1. SPLITSKA LUKA SREDINOM 18. STOLJEĆA (PREMA R. ADAMU)

- 1 – MLETAČKI KAŠTEL,
- 2 – BRANIK CIVRAN,
- 3 – BRANIK BERNARDI,
- 4 – BRANIK SAN ANTONIO (ŠPERUN),
- 5 – BRANIK S. MARINA (PRIULI, BAŠĆUN),
- 6 – BRANIK CORNARO,
- 7 – BRANIK CONTARINI,
- 8 – BRANIK SAN GIORGIO

FIG. 1 PORT OF SPLIT, MID 18TH C. (ACCORDING TO R. ADAM)

- 1 – VENETIAN CASTLE,
- 2 – CIVRAN BASTION,
- 3 – BERNARDI BASTION,
- 4 – SAN ANTONIO (ŠPERUN) BASTION,
- 5 – S. MARINA (PRIULI, BAŠĆUN) BASTION,
- 6 – CORNARO BASTION,
- 7 – CONTARINI BASTION,
- 8 – SAN GIORGIO BASTION

SL. 2. VICKO ANDRIĆ: PLAN SPLITA S POJASOM UTVRĐENJA IZ 17. STOLJEĆA, OKO 1847.

- 1 – JARDIN DE MR. JOSEPH ANDRIĆ,
- 2 – JARDIN DE MR. ALEXANDER BRAND,
- 3 – MARMONTOV PERIVOJ,
- 4 – PERIVOJI DE ROSSI,
- 5 – PERIVOJ KARAMAN,
- 6 – PERIVOJ NA BRANIKU CORNARO,
- 7 – VRT UZ BENEDIKTINSKI SAMOSTAN,
- 8 – PERIVOJ NA BRANIKU CONTARINI,
- 9 – GRADSKI PERIVOJ,
- 10 – VRT NA BRANIKU PRIULI,
- 11 – PERIVOJ NA STAROM PAZARU,
- A – OSTALI VRTOVI NA DOBROM, PISTURI I MANUŠU KOJI SU OZNAČENI NA ANDRIĆEVU PLANU, A ZA KOJE NE POSTOJE DOKUMENTIRANI PODACI U ARHIVSKOJ GRAĐI.

FIG. 2 VICKO ANDRIĆ: PLAN OF SPLIT WITH ITS 17TH C. FORTIFICATIONS (AROUND 1847)

- 1 – JARDIN DE MR. JOSEPH ANDRIĆ,
- 2 – JARDIN DE MR. ALEXANDER BRAND,
- 3 – MARMONT'S PARK,
- 4 – DE ROSSI PARKS,
- 5 – KARAMAN PARK,
- 6 – PARK ON CORNARO BASTION
- 7 – GARDEN NEXT TO BENEDEKTINE MONASTERY,
- 8 – PARK ON CONTARINI BASTION,
- 9 – TOWN PARK,
- 10 – GARDEN ON PRIULI BASTION,
- 11 – OLD MARKETPLACE PARK,
- A – OTHER PARKS ON DOBRI, PISTURA AND MANUŠ MARKED ON ANDRIĆ'S PLAN BUT UNRECORDED IN THE ARCHIVES.

ga dijela zapuštenoga Kaštela, bedema Šperun i spojnoga zida između branika Cornaro i Contarini. Početkom 19. st. upravo na mjestu ovih bedema nastaju dva najznačajnija splitska perivoja: Marmontov perivoj na mjestu Šperuna te Strossmayerov perivoj između branika Cornaro i Contarini (sl. 2).

Oba su perivoja ucrtana na urbanističkom planu Vicka Andrića iz 1847. g., koji odlično dokumentira postanak brojnih perivoja i vrtova na postojećim utvrdama, oko njih i na mjestu srušenih utvrda. Međutim, postoji razilaženje u interpretaciji Andrićevih planova spomenutih perivoja i vrtova, pa se danas ne može s potpunom sigurnošću ustvrditi jesu li oni autentičan prikaz realnoga stanja ili su, možda, Andrićeve projektantske vizije njihova uređenja.¹¹

MARMONTOV PERIVOJ

MARMONT'S PARK

Godine 1808.-1810., na mjestu srušenoga branika San Antonio (Šperun) po nalogu maršala Marmonta, nastaje prvi javni gradski perivoj pravilna izduženog oblika pod nazivom Marmontov perivoj. Nema dokaza kako je ovaj perivoj točno izgledao, no na planovima Vicka Andrića¹² prikazan je idealan raspored polja, nasada i središnje građevine (spomenik ili fontana na sjevernom dijelu). Nakon odlaska Francuza perivoj se u više navrata devastira i obnavlja, a promjena prvobitne forme i sadržaja može se očitati na katastarskoj mapi iz 1831. g., gdje se vidi da je perivoj izrazito smanjen i da nema ni jedno stablo, što je vjerojatno posljedica tih procesa. Budući da

se nalazio na razmeđu grada i pučkoga naselja Veli Varoš, kao takav teško je bio u ulozu gradskog perivoja, bez obzira što je stilski imao tendenciju da bude toga karaktera. Usstaljeni put pučana koji je dijagonalno sjekao perivoj, bivajući usmjeren prema gradskoj tržnici, bio je stalna zapreka afirmaciji perivoja, kojega je forsiranje nerijetko izazivalo otvoreno negodovanje stanovništva Veloga Varoša (sl. 3, 4). Obnovljen je 1850. g., a krajem toga desetljeća ponovno je uništen prilikom gradnje Bajamontijeva kazališta na sjevernom dijelu perivoja. Fotografije iz razdoblja od 1900. do 1928. pokazuju stabla murvi, koja su se tamo zadržala sve do 1922. kada su zamijenjena palmama. Topografski plan iz 1846. i plan iz 1950. godine¹³ pokazuju sličan izgled perivoja,¹⁴ a u svim je planovima, uključujući i onaj iz 1847., prikazan kao geometrijski pravilno organizirana površina, simetrična po osi sjever-jug. Godine 1863. počela je gradnja prvo zapadnoga dijela, a tek početkom 20. st. i istočnoga dijela Perukurativa,¹⁵ koje su u početku obrubljivale perivoj, ali nakon njihove izgradnje uslijedilo je propadanje perivoja i njegova postupna transformacija u trg. Konačan zaborav perivoj je doživio popločavanjem 1941. godine, da bi uskoro postao ljetna pozornica za kazališne predstave. Međutim, danas taj prostor oživi samo jednom godišnje, kada ugošćuje glazbeni festival. Nekada najvažniji i jedini javni gradski perivoj, danas je trg koji se našao izvan glavnih pješackih tijekova pa su njegove prostorne mogućnosti ostale neiskorištene.

STROSSMAYEROV PERIVOJ

STROSSMAYER'S PARK

Nakon što je 1808. godine, za francuske uprave, maršal Marmont dao srušiti *kortinu* (zid s

¹¹ D. Grgurević smatra da je Andrić bilježio svoje projektantske vizije, inicirajući tako plansku sadnju na pojedinim lokacijama. Kečkemet, naprotiv, smatra kako za tri Andrićeva plana postoje potvrde da su to snimke postojećeg stanja perivoja i da predstavljaju Andrićevo uređenje Marmontova perivoja. Prvi plan je plan dijela Obrova s preuređenjem prodavaonica mesa i ribe (1847.), drugi je plan cijeloga grada iz iste godine, a treći je plan iz knjižice o problemima čišćenja podruma (1851.). (KEČKEMET, 1993: 148)

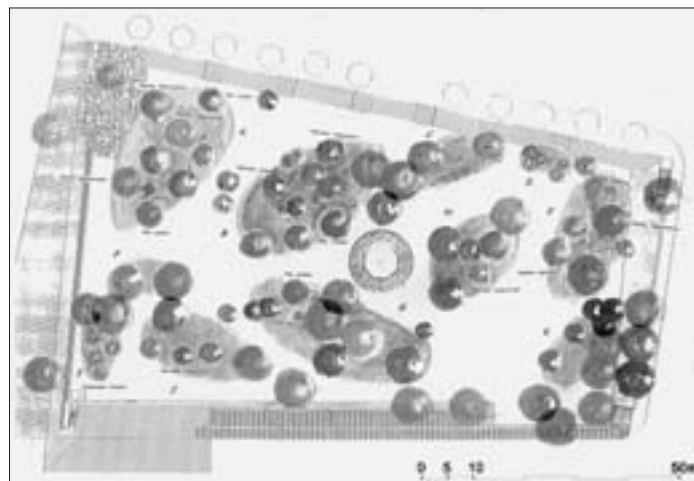
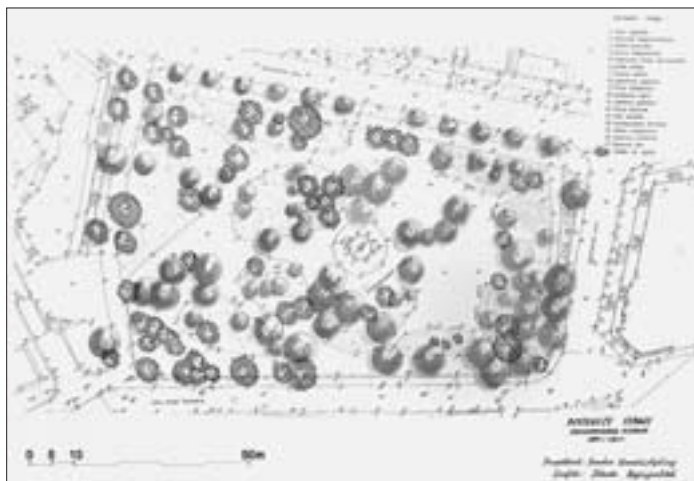
¹² Plan iz 1847. godine razlikuje se od plana iz 1846. godine, na kojemu perivoj ima rjeđe raspoređena stabla i četiri veće plohe za koje se ne može sa sigurnošću tvrditi što predstavljaju. Također, prikazane su samo dvije denivelacije partera, za razliku od Andrićeva plana iz 1847. na kojemu su prikazane tri denivelacije.

¹³ KEČKEMET, 1973: 111

¹⁴ GRGUREVIĆ, 1998: 63

¹⁵ „Projektant cijelog tog građevnog sklopa je tada poznati mletački arhitekt Giovanni Battista Meduna koji je sagradio kazalište u Ravenni, rekonstruirao poznato venecijansko kazalište La Fenice, restaurirao najljepšu mletačku gotičku palaču Ca d'Oro, baziliku Sv. Marka i dr.” (KEČKEMET, 2002: 473)

nasipom) između branika Cornaro i Contarini, otvorio se novi prazni prostor koji se u katastarskoj karti¹⁶ prvi put spominje, odnosno biva uknjižen, kao pašnjak s dijagonalnim putem koji spaja sjeverni i južni dio grada. Smješten između dva bastiona na istoku i zapadu te sjevernoga zida Dioklecijanove palače na jugu, taj je prostor je zadržao svoje granice i površinu do danas (sl. 5, 6). U Gradskom planu iz 1847. prikazana je elipsasta aleja od četiri reda stabala, mjestimično obrubljenih živicom. Zabilježeni su i ulazi u perivoj na sredini istočnoga i zapadnoga dijela u obliku okruglastih proširenja, također obrubljenih živicom, ali nema nikakvih naznaka obrade partera. Ovaj perivoj postaje bitan nakon 1859., kada zbog gradnje sjevernoga dijela Prokurativa preuzima ulogu glavnoga gradskog perivoja, koju je prethodno imao Marmontov perivoj. Iz podataka bečkoga ratnog arhiva može se zaključiti kako je postojeći elipsasti put nešto smanjenog opsega i

obrubljen stablima.¹⁷ Pretpostavlja se da su tri reda stabala posječena po nalogu tadašnjega gradonačelnika Bajamontija, koji je odlučio obnoviti i urediti perivoj kao veliku poljanu za gimnastičke vježbe.¹⁸ Nacrt s točkasto grupiranim stablima u kutovima opravdava pretpostavku sadnje stabala cempresa i alepskog bora, a nešto ranije i platana u Zagrebačkoj ulici. Namjena vježbalista uskoro se gubi, a perivoj – otad nazivan Gradskim perivojem – doživljava bitne stilske promjene. Naime, krajem 19. st. perivoj poprima izgled baroknog utjecaja,¹⁹ kojega stilska obilježja ostavljaju trag u svim budućim razvojnim fazama perivoja usprkos njegovu propadanju. Na središnjem dijelu nalazi se paviljon koji kasnije nestaje, a zamjenjuje ga kamena fontana sa skulpturom *putta* na vrhu.²⁰ Perivoj se 1907. ograđuje niskim zidom, a tijekom i nakon Prvoga svjetskog rata perivoj se zapušta, da bi se 1920. organizirala njegova obnova, ali samo u obliku nužnih radova.²¹ Činjenica da podatci i nacrti iz 1879., 1926. i 1989. pokazuju puno sličnosti u izgledu i rasporedu površina,²² dokazuje već spomenuto očuvanje oblikovnih elemenata s kraja 19. st. Između dva svjetska rata u Splitu je učestala sadnja egzota, poslije pod negativno konotiranim nazivom „tropizam”. Iako gradski perivoji reprezentativnoga karaktera obično sadrže alohtone vrste, takva se promjena ovdje dogodila više spontano negoli planski. Nakon 1945. godine radovi u perivoju su marginalni, svedeni samo na čišćenje i održavanje, jer gradska uprava ne nalazi sredstava ni volje za uređenje perivoja. Uvođenjem novih oblika javnoga gradskog prijevoza²³ javlja se potreba za proširenjem prometnica, pa se sjeverna granica perivoja, Zagrebačka ulica, širi tako da se uklanja niski kameni zid perivoja. Pješaci se promet kroz perivoj pojačava, a njegovo se značenje sve manje vrednuje, da bi, na poslijetku, postao ciljem izrazito radikalnih prijedloga (parkiralište, privremena tržnica)

SL. 3. S. KOVAČIĆ: STROSSMAYEROV PERIVOJ, SNIMKA POSTOJEĆEGA STANJA, 2001.

FIG. 3 S. KOVAČIĆ: STROSSMAYER'S PARK, SURVEY, 2001

SL. 4. S. KOVAČIĆ: STROSSMAYEROV PERIVOJ, PROJEKT PEJSAŽNOG UREĐENJA, 2001.

FIG. 4 S. KOVAČIĆ: STROSSMAYER'S PARK, LANDSCAPE ARCHITECTURE PROJECT, 2001

SL. 5. DEVASTIRANI MARMONTOV PERIVOJ PRIJE IZGRADNJE ISTOČNOGA I ZAPADNOGA KRILA PROKURATIVE, OKO 1860.

FIG. 5 MARMONT'S PARK DEVASTATED BEFORE THE CONSTRUCTION OF THE EAST AND WEST WINGS OF PROKURATIVE, AROUND 1860

SL. 6. PROKURATIVE, OKO 1920.

FIG. 6 PROKURATIVE, AROUND 1920

16 Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, list XIV.

17 *** 1983: 3

18 Becki ratni arhiv iz 1862., 1865., 1868. i 1870. (KEČKEMET, 1973: 113)

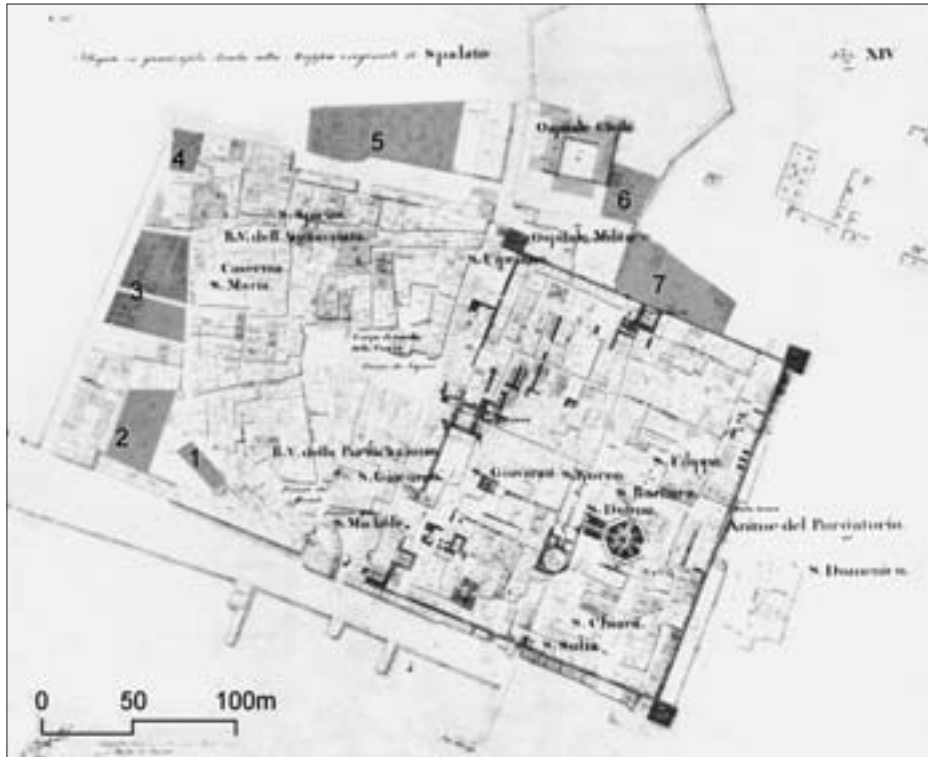
19 Plan u kojem se čita stilska promjena perivoja jest indikacijska katastarska mapa iz 1879. „Prisutna je simetrija, središnja ploha oblikovana je poput cvijeta, a ravnih linija nema.” Tada je perivoj imao dva glavna ulaza po sredini i tri sporedna ulaza, a jugozapadni dio nema ulaz. (GRGUREVIC, 1998: 66)

20 Ta fontana, nedavno restaurirana, djelo je Bilinićeve klesarske radionice i izrađena je po nacrtu Gine Bilinić. (** 1983: 23)

21 Rušenje propalih stabala, nasipanje zemlje, sadnja cempresine, bagrema, košcele, simšira, ruža, palmi, grmova i jednogodišnjeg cvijeta te postavljanje sjedala. (** 1983: 7)

22 GRGUREVIC, 1998: 66

23 „Bilo je govora da se u starom gradskom parku locira okretiste trolejbusa, tako da bi park djelomično ostao, a oko njega bi se okretao trolejbus. Za utjehu se mora dodati da se mislilo na minimalnu sjecu stabala: samo onoliko koliko je potrebno!” (GOTOVAC, 1995: 12)

SL. 7. KATASTARSKI PLAN SPLITA IZ 1831.

- 1 – JARDIN DE MR. JOSEPH ANDRICH,
- 2 – JARDIN DE MR. ALEXANDER BRAND,
- 3 – PERIVOJI NA OBROVU,
- 4 – PERIVOJI DE ROSSI,
- 5 – PERIVOJI NA PISTURI,
- 6 – VRT POKRAJ CIVILNE BOLNICE,
- 7 – VRT UZ BENEDIKTINSKI SAMOSTAN

FIG. 7 CADASTRAL PLAN OF SPLIT, 1831

- 1 – JARDIN DE MR. JOSEPH ANDRICH,
- 2 – JARDIN DE MR. ALEXANDER BRAND,
- 3 – PARKS ON OBROV,
- 4 – DE ROSSI PARKS,
- 5 – PARKS ON PISTURA,
- 6 – GARDEN NEXT TO HOSPITAL,
- 7 – GARDEN NEXT TO BENEDICTINE MONASTERY

kao zamjenski prostor za neriješene gradske probleme. „Prijedlog obnove Strossmayerovog perivoja” iz 1983. g., izrađen pod vodstvom D. Grgurevića iz tvrtke „Parkovi i nasadi”, nikada nije doživio realizaciju iako je 1989. izrađen izvedbeni projekt, prilikom čega je snimljeno postojeće stanje perivoja. Perivoj je preuređen 2002. godine po projektu bečkog arhitekta Borisa Podrečce, kojemu je projekt povjeren 1997. godine. Ovo preuređenje izazvalo je brojne rasprave u gradskoj javnosti koja bi zasigurno bila naklonjenija obnovljenom perivoju da je izvedeno i projektom predviđeno uređenje kontaktnoga prostora uz sjeverni zid Palace.

UTVRDE GRIPE I BAČVICE

GRIPE AND BAČVICE FORTIFICATIONS

Utvrdne koje su bile izdvojene od glavnoga obrambenog prstena jesu Gripe i Bačvice na Katalinićevu brijegu. Sjeveroistočno od tvrđave Gripe, na mjestu gdje se iskopavala tupina, bio je predviđen park,²⁴ a podatke o sadnji na tome prostoru zabilježio je i Bajamonti.²⁵ Na Katalinićevu brijegu nalazi se Park pomoraca, gdje su 1957. zasadeni nasadi uz padine, nakon što je izmještena cesta u podnožju brijega, a tijekom te i sljedeće godine postavljen je spomen-svjedionik „Pomorac” (projektanti I. Caric i B. Pervan), koji je postao prva vertikala poslijeratne siluete Splita. Uz njega je postav-

ljena i grobnica Neznamom pomorcu s kamenim reljefom kipara Krstulovića, pa je time zaokružen spomenički karakter toga perivoja.

OSTALI PERIVOJI I VRTOVI NASTALI NA MJESTU BEDEMA IZ 17. STOLJEĆA

OTHER PARKS AND GARDENS AT THE SITES OF 17TH C. CURTAIN WALLS

Nacrt iz 1808. g.,²⁶ na mjestu branika Bernardi, prikazuje perivoj pod nazivom *Jardin de mr. Alexander Brand*, koji se poslije može vidjeti samo na katastarskoj karti iz 1831. (nije prikazan na planu iz 1846. g.). Na unutarnjem dijelu istoga branika spominje se prvo perivoj obitelji Koludrović, a zatim obitelji Brajnović (sl. 7), koji je nestao kada je 1908./09. uklonjena zemlja s branika. Na tome mjestu formirana je poljana (danas Vid Morpurgovna poljana). Istih godina nastaje i vrt *Jardin de mr. Joseph Andrich*, uz branik Bernardi zapadno od mletačke kule. Danas je to samo zapušten i nedostupan prostor.

U doba austrijske vladavine nastavlja se rušenje branika i njihovih spojnih zidina, pa mnogi od njih dolaze u privatno vlasništvo. Na branicama Civran, Priuli i Contarini nastaju tada privatni vrtovi koji odražavaju sklonost građana prema vrtnim prostorima. Na braniku Priuli nalazio se prilično velik vrt, a takav nalazimo i sjeverno od Pisture²⁷ te istočno od bivšega benediktinskog samostana. Na Pisturi između utvrda Bašćun i Cornaro (na mjestu današnje zgrade Pošte) spominje se perivoj obitelji Karaman. Na katastarskoj karti iz 1831. na bastionu Civran (Zorzi, poslije zvan Derossi) vide se dva perivoja, koji postoje i danas u izmijenjenom stanju, u vlasništvu obitelji De Rossi. Današnja zgrada ribarnice i prizemni sklop pokraj nje izgrađeni su na mjestu nekadašnjih perivoja koji su nastali upravo na mjestu porušenih utvrda.²⁸

Na branik Cornaro širio se tzv. „bolnički vrt” Civilne bolnice, a cijeli branik bio je zasaden stablima.²⁹ Na braniku Contarini bio je smješten privatni vrt još 1817. godine, a dio toga

²⁴ RADICA, 1931: 123

²⁵ „To nam potvrđuje i Julije Bajamonti u knjizi „Zapisi o gradu Splitu”, gdje stoji da su u bedemima tvrđave Gripe zasadeni plantaže duda.” (GRGUREVIĆ, 1998: 68)

²⁶ Plan splitske obale sa stanjem prije i nakon Marmontove regulacije (Gale), 1808. (KECKEMET, 1993: 1)

²⁷ Vrt na braniku Priuli i vrt sjeverno od Pisture poslije su nestali pod izgradnjom.

²⁸ Perivoji na Obrovu vide se na katastarskoj karti iz 1831., a izgrađeni sklop na Andrićevu planu iz 1847.

²⁹ U Schürmanovu regulacijskom planu iz 1924. predviđa se veza stubistem, koje bi povezivalo Gradski perivoj s „izdignutim parkom Pokrajinske bolnice” (RADICA, 1931: 123). U blizini bastiona Cornaro, ispred sjevernoga zida Dioklecijanove palače uz tada zazidana Zlatna vrata, postojao je benediktinski perivoj. Godine 1949. uređen je mali perivoj pred Zlatnim vratima. (MULJACIĆ, 1958: 89)

vrta postoji i danas.³⁰ Na dijelu porušenoga bastiona sagrađena je 1910. zgrada gimnazije, poznatija kao „Realka”. Vrt je nekada postojao i na mjestu ugaonoga dijela branika San Giorgio (istočno uz kapucinski samostan, po kojemu se i branik naziva kapucinski). Zabilježeno je i postojanje još jednoga vrta uza samostan, na njegovoj sjeverozapadnoj strani. Sam bedem srušen je 1885., a 1901.-1903. na tome je mjestu sagrađena Biskupova palača. Godine 1914., pokraj kasarne i tamnice Lazareta, postojao je veći vrt, a ispred zgrade pod nazivom „Režija duhana” postojao je park.³¹ Ta je zgrada srušena 1944., a na njezinu je mjestu nekoliko godina nakon toga uređen perivoj koji je 1947. zasađen palmama.³² Perivoj je nestao zbog izgradnje željezničkoga tunela. Potkraj pedesetih godina 20. stoljeća perivoj se nalazio i na mjestu u ratu porušene crkve sv. Petra, pokraj Staroga Pazara. Danas ne postoji nijedan od ovih vrtova i parkova koji su nastali pokraj ili na mjestu bedema San Giorgio.³³ U 17. stoljeću, izvan gradskih zidina izgrađena su i dva ljetnikovca³⁴ s uređenim vrtovima – jedan na Dobrome, a drugi ispred bedema na južnoj strani današnjega Trga brace Radić.³⁵

OBALA KNEZA BRANIMIRA, TRG FRANJE TUĐMANA I OBALA HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA (RIVA)

PRINCE BRANIMIR'S WATERFRONT, FRANJO TUĐMAN'S SQUARE AND WATERFRONT OF CROATIAN NATIONAL REVIVAL (RIVA)

Južno od Prokurativa nalazi se Trg Franje Tuđmana,³⁶ koji je oduvijek bio nedjeljiva cjelina

³⁰ Taj je vrt poslije podijeljen usjekom željezničke pruge. (BOJANIĆ OBAD SCITAROCI, 2004: 163)

³¹ MUJACIĆ, 1958: 84

³² MUJACIĆ, 1958: 89

³³ Nedavno je završeno preuređenje Biskupove palače. U tijeku su radovi kojima bi se trebao obnoviti vrt.

³⁴ GRGUREVIĆ, 2002: 37-39

³⁵ Trg brace Radić je nekadašnji Vocni trg, Trg Milesi odnosno Trg Preporoda.

³⁶ Trg Franje Tuđmana nalazi se na spoju Obale hrvatskog narodnog preporoda i Trumbičeve obale.

³⁷ Fontana je postavljena 1880. g. Izrađena je u Milanu po modelu prof. Cenonija. (MUJACIĆ, 1958: 78)

³⁸ To se vidi na planu grada iz 1914. godine, kada se zapadni, širi dio naziva Francuska obala, a uži, istočni dio Dioklecijanova obala.

³⁹ „1921. počelo je vađenje murvi (dudova), koje su u četiri reda bile zasađene na zapadnom dijelu splitske Rive, te u jednom redu pred Palačom, u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća. Godine 1921. je dvored murvi pred kavanama na Obali zamijenjen jednoredom palmi, koje su donesene iz rasadnika na Visu. Dva reda palmi uz more postavljena su 1922. i 1927., a jednoredu palmi pred Palačom 1926. S Prokurativa je 1911. g. uklonjen dvored murvi, te su 1924. posadene palme, koje su opet povadene 1937. da bi se ovaj trg mogao iskoristiti za festivalske priredbe.” (MUJACIĆ, 1958: 82)

⁴⁰ MARASOVIĆ, 1965./1966: 164

⁴¹ Trg Gaje Bulata (nekada pod nazivom Bulatova poljana) nalazi se na predjelu Dobri, sjeverno od branika Priuli.

s prostorom Prokurativa, što jasno pokazuju i stare fotografije s kraja 19. st., na kojima je glavni akter Bajamontijeva fontana³⁷ u prvom planu, s kulisama Prokurativa u pozadini. Dio obale južno od Prokurativa proširen je u Marmontova doba, početkom 19. st., materijalom preostalim od rušenja Kaštela, pa je nosio naziv Marmontova obala. Austrijska vlast (1813.-1860.) ponovno proširuje taj dio Obale, a takva nejednaka širina zadržala se sve do pedesetih godina 20. st.³⁸ Godine 1880., za autonomnaške općinske uprave (1860.-1880.), zasađena su stabla duda u jednoredu ispred Palače i u četveroredu na prostoru oko Bajamontijeve fontane, da bi 1920. ta stabla bila uklonjena i zamijenjena palmama, koje su se u nekoliko navrata smrle.

Palme su bile zasađene i na današnjoj Obali kneza Branimira (Zapadna obala), nakon što je nasut dio od Sustipana do hotela „Ambasador” u razdoblju od 1936. do 1938., pa je taj dio obale postao lijepo gradsko šetaliste, ali su palme propale zbog vjetera te su zamijenjene tamarisima.³⁹ Riva je 1926. godine asfaltirana, a 1948. uređen je mali perivoj na Matejuški pokraj bivšega „aerporta”. Nekoliko godina poslije izvedeno je proširenje dijela ispred Palače za oko 26 m, što je konačno izjednačilo širinu zapadnoga i istočnoga dijela Rive, koja je dobila nasade s niskim cvjetnim alejama i slobodnim grupama palmi (projektant P. Mudnić).

Na mjestu Bajamontijeve fontane postavljen je 1948. okrugli bazen s vodoskokom (projektant M. Družević), koji također okružuju cvjetne aleje. Ovakav hortikulturni tretman partera predmet je stalnih rasprava, zajedno s vječnim pitanjem vraćanja Bajamontijeve fontane na staro mjesto.

Šezdesetih godina 20. stoljeća, u projektu za uređenje Rive (tadašnje Titove obale), zapadni i istočni dio luke trebali su preko Rive biti povezani četverotračnom prometnicom, ali se ona nikada nije izvela u tom obliku.⁴⁰ Rivom je prolazio automobilski promet sve do 1980., a danas je to najvažnije gradsko šetaliste predmet novoga urbanističko-arhitektonskog natječaja (od Prokurativa do zgrade Lučke kapeitanije), kojim bi se trebalo konačno osmisliti i urediti Rivu.

TRG GAJE BULATA

GAJO BULAT'S SQUARE

Trg Gaje Bulata,⁴¹ uz Prokurative, još je jedan primjer gdje je postojao perivoj koji je tijekom razvoja grada nestao, odnosno pretvorio se u trg. Još prilikom gradnje kazališta (1893. g.) (sl. 8, 9) taj je prostor bio posve nedefinirana gola poljana, a formira se tek desetak godina poslije, kada su postavljeni kameni stupici s odrinom i kamena fontana, pa su zasađene

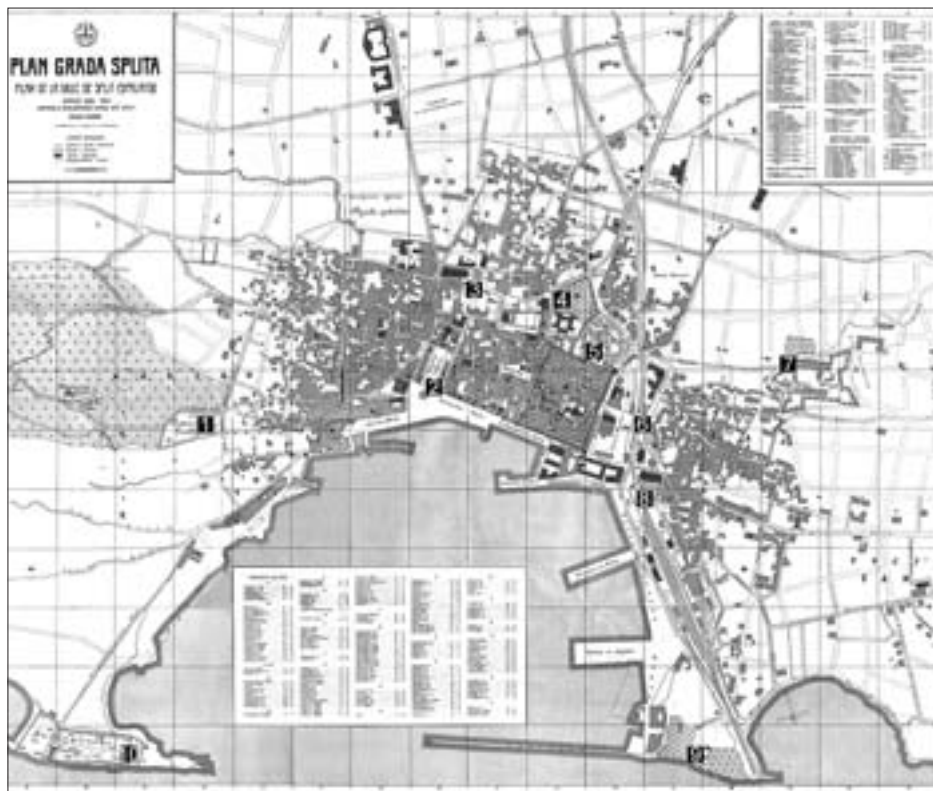

SL. 8. TRG GAJE BULATA, 1939.
FIG. 8 GAJO BULAT'S SQUARE, 1939

SL. 9. TRG GAJE BULATA, 1952.
FIG. 9 GAJO BULAT'S SQUARE, 1952

SL. 10. PLAN GRADA SPLITA, IZVORNO MJERILO 1:2500, 1914.

- 1 – ŽIDOVSKO GROBLJE,
- 2 – BOTICEVA POLJANA (PROKURATIVE),
- 3 – BULATOVA POLJANA (TRG GAJE BULATA),
- 4 – BRANIK CORNARO,
- 5 – GRADSKI PERIVOJ,
- 6 – PERIVOJ POKRAJ CRKVE SV. PETRA,
- 7 – UTVRDA GRIPE,
- 8 – PERIVOJ IZA BISKUPOVE PALACE,
- 9 – PERIVOJ NA KATALINICEVU BRIJEGU
- 10 – GROBLJE SUSTIPAN

FIG. 10 PLAN OF SPLIT – ORIGINAL SCALE 1:2500; 1914

- 1 – JEWISH CEMETERY,
- 2 – BOTIC'S FIELD (PROKURATIVE),
- 3 – BULAT'S FIELD (GAJO BULAT'S SQUARE),
- 4 – CORNARO BASTION,
- 5 – TOWN PARK,
- 6 – PARK NEXT TO ST PETER'S CHURCH,
- 7 – GRIPE FORTIFICATION,
- 8 – PARK BEHIND BISHOP'S PALACE,
- 9 – PARK ON KATALINIC'S HILL
- 10 – SUSTIPAN CEMETERY

palme i grmlje.⁴² Godine 1952. Mestrovicев spomenik Luki Botiću prenesen je s prvoga vrha Marjana⁴³ i postavljen u os kazališta, trg je popločan i asfaltiran, a perivoj u potpunosti nestaje. Neki radovi iz natječaja koji je proveden 1996. g. pokušavaju ponovno unijeti elemente perivojnog uređenja na trg, ali sve se svodi na individualnu interpretaciju koja nije uvjetovana programom.

GROBLJANSKI PERIVOJI CEMETERY PARKS

U osvrtu na grobljanske perivoje najvažniji je primjer groblje Sustipan, najstarije splitsko groblje, koje se nalazilo na zelenom poluotoku između zapadnoga dijela uvala Gradske luke i Zvončaca. S južne strane stijene se gotovo okomito spuštaju u more,⁴⁴ dok sjeveroistočni dio oblikuje blagu uvalu. Iz 1020. g. postoje podaci u kojima se na tome mjestu spominje srednjovjekovna opatija Sv. Stjepan od borova (*Sanctus Stephanus de Pinis*) koja možda datira iz 1000. g.⁴⁵ Iako su pronađeni antički sarkofazi koji svjedoče o mogućim pokapanjima, ali koji su mogli biti i doneseni iz Salone, nema potpunih dokaza o pokapanjima prije srednjega vijeka. Groblje je službeno otvoreno tek 1826. (po D. Keckemetu, projekt je izradio V. Andrić), nakon što je porušena stara benediktinska opatija, a pokapanja tra-

ju službeno do 1943. g., iako tek krajem 1946. nastupa konačna zabrana. Sustipan je bio građansko groblje, tako da ga nije resio raskoš plemićkih grobnica, ali njegova vrijednost i ljepota bila je upravo u skladnosti prirodnoga krajolika, kamenih grobnica i raslinja s izrazitim mediteranskim pečatom.⁴⁶ Neosporna je i vrijednost brojnih djela klesara, kamenara i pućkih graditelja, koja su, nažalost, ostala sačuvana u malom broju, i to izdvojeno od svojih prvotnih spomenika i okoliša.⁴⁷ Glavna aleja s pravilnim drvoredima čempresa i alepskih borova proteže se po sredini u smjeru istok-zapad, s klasicističkim paviljonom i velikim kamenim križem u sredini (u sjecištu s poprečnom alejom) te željeznim resetkastim vratima na ulazu. Uza sjeverni zid, gdje su se nalazile zidane grobnice, bila je i manja arkada s grobnicama. U razdoblju od 1958.-1960. obavljaju se radovi na istraživanju benediktinskoga samostana i bazilike, pa su tada odstranjeni dotrajali čempresi te srušeni bivša mrtvačnica, čuvara kucica i djelomično zid nekadašnjega groblja. Nakon što su 1959./60. grobnice ekshumirane,⁴⁸ groblje je konačno srušeno. Sarajevski pejzažni arhitekt Smiljan Klaić izradio je projekt uređenja groblja, pa su se radovi odvijali do 1964., ali nakon toga sve je potpuno zapušteno i prepušteno povremenim zahvatima održavanja. Tek je 1984. g. izrađen novi projekt uređenja⁴⁹ koji je doživio nepotpunu realizaciju.

Sustipanski poluotok biva – počevši od 1931. kada je izgrađena lučica jedrilicaškoga kluba „Labud” – okružen izgradnjom koja je uključila taj zeleni istak Marjana i potaknula mnoge rasprave o tome jesu li marina ACY s istočne i hotel s bazenom „Jadran” (posebno njegove tribine na padini Sustipana) sa zapadne strane, narušili prirodnu konfiguraciju poluotoka.

Na mjestu odakle se na Sustipan pruža najljepša vizura, a to je marjanska prva vidilica, nalazi se Židovsko groblje, osnovano 1573. i

⁴² „Pred nekadašnjim kazalištem punim izazova plivale su zlatne ribice u umjetnom bazenciću među palmama.” (KUDRIJAVCEV, 2001: 162)

⁴³ Prethodno je bio postavljen na Prokurativama koje dobivaju ime Botićeva poljana. (MUJIJACIĆ, 1958: 80)

⁴⁴ Južne hridine bile su prekrivene agavama, a groblje bilo je zasađeno lovorom, mirtom, ružmarinom, lopočikama i ostalim mediteranskim grmljem. (KECKEMET, 1994: 52)

⁴⁵ NOVAK, 1978: 553-555

⁴⁶ KECKEMET, 1994: 53

⁴⁷ Sustipan su resila djela Ivana Rendića, Šimuna Carrare, Ivana Mestrovica, Pavla Bilinica i mnogih drugih umjetnika. (KECKEMET, 1994: 69-75)

⁴⁸ Ostaci su djelomično preseljeni na novo groblje Lovrinac, a neki su dijelovi grobnica sačuvani u Muzeju grada Splita. (KECKEMET, 1994: 106)

⁴⁹ „Pejzažno-vrtni projekt uređenja groblja Sustipan – Vraćanje identiteta”, autori D. Grgurević i G. Mitrović. Projekt nije u cijelosti izveden. (GRGUREVIĆ, 2002: 104)

⁵⁰ Groblje se nalazi na predjelu Tršćenica, na istočnoj rubu Splita.

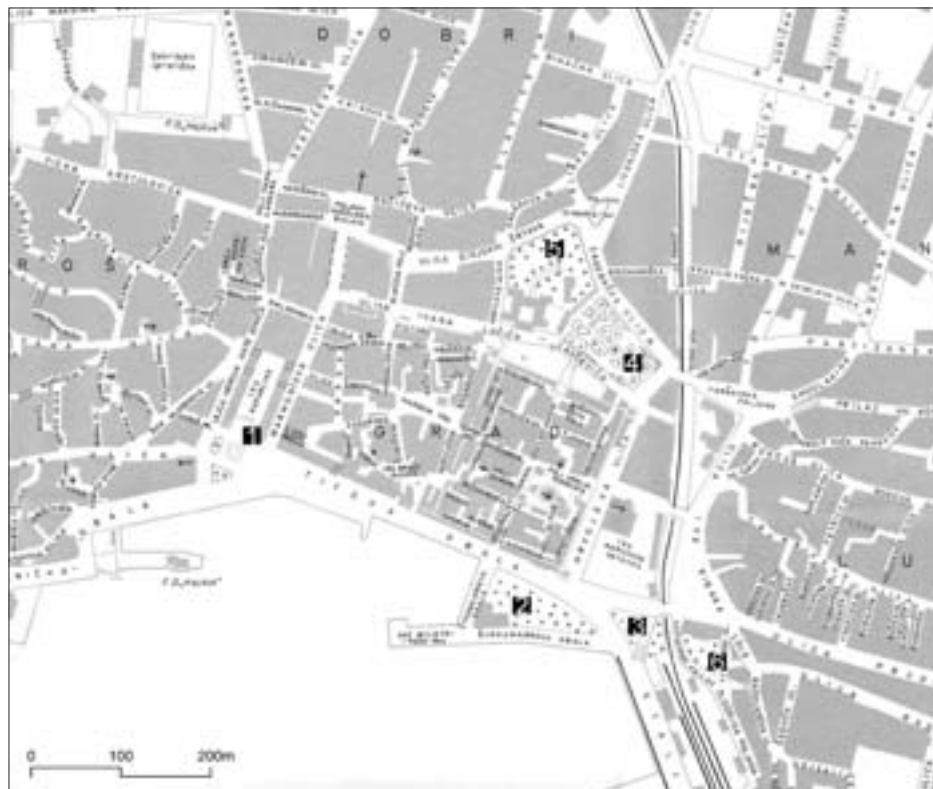
ograđeno rustičnim kamenim zidom. Zasade-
no je u sklopu pošumljivanja Marjana 1852. g.
Do platoa pred Židovskim grobljem izgrađeno
je 1919./20. stubište (projektanti P. Senjano-
vić i P. Čulić), poslije nazvano po istaknutom
borcu za Marjan dr. Jakši Račiću. Groblje je
danas zatvoreno za javnost, iza zaključanih
vrata pokraj zgrade bivše mrtvačnice.

Novo groblje Lovrinac⁵⁰ otvoreno je nakon
sadhje aleje čempresa 1928. godine. Nekoli-
ko godina ranije groblje je već hortikulturno
uređeno lokalnim i mediteranskim biljem i
cvijećem. Uređenje ovoga groblja, isprva zva-
noga „Pokoj“, nije bilo dugo vremena prive-
dono kraju, pa nije izveden ni ulaz, za koji je
postojalo više nacrti, od kojih i jedan Mestro-
vicev. Sam naziv Lovrinac potječe od crkvice
sv. Lovre od Pazdigrada koja je, iako prilično
udaljena, služila za pogrebne obrede. Osno-
vu za uređenje groblja vodio je ing. Kodl (au-
tor jednoga od neizvedenih projekata ulaza u
groblje), a 1960. izgrađena je spomen-kostur-
nica palih boraca iz Drugoga svjetskog rata
po projektu Budimira Pervana.⁵¹ No, usprkos
svim nastojanjima da se groblje potpuno ure-
di, tek je 1978. g. izgrađen kompleks mrtvač-
nice po projektu Miroslava i Jasenke Kollenz,
a samo djelomično po projektu izvedeno je
proširenje grobnih polja i spomen-park.⁵²

VRTOVI UZ IZVANGRAĐSKJE VILE

GARDENS OF COUNTRY VILLAS

Početak 20. st., u razdoblju koje traje neg-
dje do Prvoga svjetskog rata, Split je dobio
niz zgrada u stilu bečke secesije, i to na glav-
nim potezima širenja grada.⁵³ Također, u is-
tom se stilu gradi i u samoj jezgri grada, ali iz-
vangrađske privatne kuće bitne su po tomu
što imaju osmišljeni vrt kao svoj sastavni dio.
Ti, u pravilu mali, vrtovi pokazuju izrazitu
osvijestjenost građanskoga staleža, koji shva-

ca važnost vrta pa on postaje prisutan i u pri-
vatnom, a ne samo u javnom životu. Pomno
osmišljeni izbor biljaka i mnoštvo različitih ar-
hitektonskih elemenata⁵⁴ ostali su sačuvani
samo u rijetkim vrtovima.

Masovna izgradnja poslije Drugoga svjetskog
rata degradirala je ambijentalne vrijednosti
većine tih vila, koje su postale žrtve regulacije
i trasiranja novih prometnica. Najčešće zarobl-
jene između novih proizvodnih hala i stano-
gradnje, odnosno devastirane zbog izgradnje
željezničkog tunela – kuće ostaju bez svojih
vrtova (primjerice vila Brainović, vila Plevna,
vila Petne te vile u Nazorovoj, Bregovitoj i Viš-
koj ulici).

Jedna od rijetkih koja uspijeva donekle saču-
vati vrt jest vila Tončić⁵⁵ koja je imala i dobro
očuvani secesijski interijer, ali tome vrtu ta-
kođer prijete uništenje. Ograđen visokim be-
tonskim zidom, vrt je imao vidikovac, dva ba-
zena, kamene vaze i klupe, te pomno uređene
nasade obrubljene živicom.

Osim privatnih vila, na novim potezima koji se
šire prema periferiji nastaju i neke značajnije
javne građevine, primjerice zgrada Arheološ-
koga muzeja u Zrinsko-Frankopanskoj ulici
(projektanti Ohmann i Kirstein), ograđena vi-
sokim zidom sto s dvorišne strane tvori trijem
(lapidarij) oko lijepoga perivoja koji sadrži
mnoge raritete.

SL. 11. PLAN GRADA IZ 1947.

- 1 – TRG REPUBLIKE (PROKURATIVE),
- 2 I 3 – PERIVOJI NA MJESTU NEKADAŠNJIH TAMNICA
I ZGRADE REŽIJE DUHANA,
- 4 – GRADSKI PERIVOJ,
- 5 – BRANKIĆEV BASTION,
- 6 – PERIVOJ IZA BISKUPOVE PALACE

FIG. 11 TOWN PLAN FROM 1947

- 1 – REPUBLIC SQUARE (PROKURATIVE),
- 2 AND 3 – PARKS ON THE SITES OF FORMER PRISONS
AND „REŽIJA DUHANA“ BUILDING,
- 4 – TOWN PARK,
- 5 – CORNARO BASTION,
- 6 – PARK BEHIND BISHOP'S PALACE

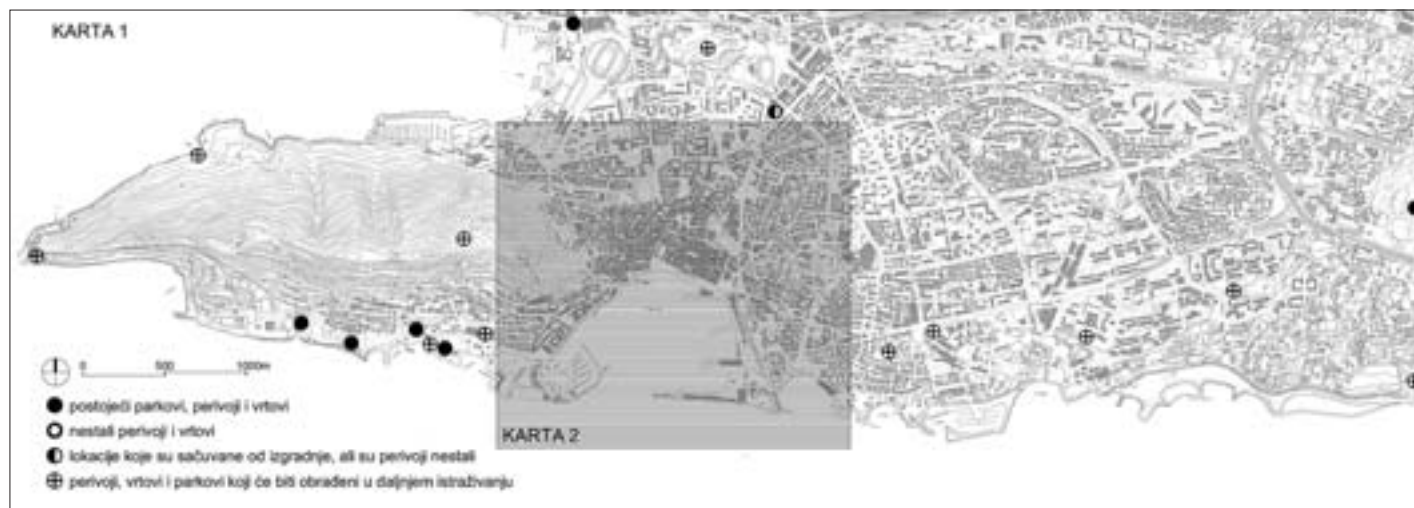
⁵¹ Poslijenatjecajni projekt izraden je 1960. Projektanti su prvonagrađeni sudionici natjecaja za spomen-kosturnicu na groblju iz 1948. – arh. Budimir Pervan i kipar Andrija Krstulović. Autor je pejzažnog uređenja arh. Petar Mudnić. (TUSEK, 1996: 37-41)

⁵² Prvonagrađeni rad iz natjecaja za groblje Lovrinac i spomen-park – II. etapa (1974./75.). (TUSEK, 1996: 262-269)

⁵³ Zrinsko-Frankopanska i Solinska ulica prema sjeveru, istočna padina Marjana, predio Poljičke i današnja Viška ulica na Bačvicama.

⁵⁴ Balustrade, rubnjaci, kamene vaze, klupe i ograde većinom su proizvedeni u splitskoj tvornici cementa „Gilar-di-Bettiza“.

⁵⁵ „Posebnu pozornost zavređuje i vrt pred južnom fasadom koji predstavlja pravo perivojno umijeće. Prevladava domaća flora: bor, čempres, lovor, oleandar... U njegovu oblikovanju očituje se simetričan raspored ukrasnog grmlja i vrtnje plastike. Vrtina plastika djelo je učenika Obrtne škole koji u njezinoj obradbi kombiniraju secesijske i domaće folklorne dekorativne motive. Sačuvala se i starija kamena klupa iz 1905. god. koju su vlasnici prenijeli iz vrta svoje stare kuće na Plokitama.“ (KEZIC, 1991: 119)

SL. 12. PLAN GRADA SPLITA S PRIKAZOM PERIVOJA, VRTOVA I PARKOVA
FIG. 12 PLAN OF SPLIT WITH PARKS AND GARDENS

Na južnoj padini Marjana, oko imanja Mestrovic na Mejama, podignut je oko 1930. ogradni zid s garažom i stanom za čuvara, a nešto kasnije i vila (projektant I. Mestrovic), koja u prizemlju ima trijem s jonskom kolonadom. Perivoj ispred vile odlikuje se velikim travnatim površinama sa slobodno sadenim biljem⁵⁶ (nepoznati vrtlar).

Mestroviceva vila otvorena je za javnost 1952., a perivoj je također postao mjesto za izlaganje skulptura. To je inicirao sam Mestrovic, postavivši još za života jednu od svojih skulptura u os perivoja. Otada skulpture tijekom godina nekoliko puta mijenjaju svoje položaje, ali nikada planski, jer postoje samo paušalne skice. Postoji i stara fotografija na kojoj se vidi sjeverni dio vrta iza vile, s nizom antičkih amfora koje su bile u kiparevu vlasništvu.⁵⁷

Ivan Meštrović kupuje i preuređuje Kaštelet obitelji Capogrosso-Kavanjin (poslije Meštrovićev Kaštelet), koji je sagrađen u 16. st., a krasi ga masline, uresno bilje i aleja oleandara od ogradnoga zida do ulaza. „Pansion Split” (poslije „Schiller” odnosno Vila „Dalmacija”) izgrađen je 1914.,⁵⁸ prvotno je bio okružen borovima, da bi se poslije oformio velik krajobrazni park.

Osim ovih vila s perivojima koje se nalaze na južnoj strani Marjana, na njegovoj istočnoj granici s urbanim gradskim područjem smjestilo se još nekoliko secesijskih kuća s manjim vrtovima, od kojih su tek poneki djelomično sačuvani. Sama park-suma Marjan izrazito je vrijedan pejzažni prostor grada i kao takav zahtijeva poseban osvrt jer je Marjan, nakon mnogih desetljeća sustavne brige i pošumljivanja, ne samo važno javno gradsko setaliste i rekreacijski prostor Splita već i dio njegova identiteta.⁵⁹

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

U ovome povijesnom pregledu navedeni su perivoji i vrtovi koji su danas dio samo užega gradskog centra, izuzevši grobljansko-samo-stanske perivoje i vrtove uz izvangradske vile. U razdoblju između dva svjetska rata i nakon Drugoga svjetskog rata nastaju novi gradski perivoji, ali njih je vrlo malo na prostoru koji se sve intenzivnije gradi (sl. 10-13).⁶⁰

Urbanistički planovi pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća bave se tom problematikom, ali sa za to doba karakterističnim pristupom kojim se velika gradska područja tretiraju kao sportsko-rekreacijske zone (Trs-

⁵⁶ Palme su navodno dar Tresica-Pavičica koji u neposrednoj blizini također posjeduje vilu s vrtom na južnoj strani, koji je ukrašen bazenom, živicama šimsira i s morem kao posuđenim pejzažem. (GRGUREVIĆ, 2002: 108)

⁵⁷ Iz razgovora s kustosom Galerije Mestrovic.

⁵⁸ Vila „Dalmacija” nalazi se također južno od Setalista Ivana Mestrovica, kao i Kastelet.

⁵⁹ U sklopu tog osvrta nužno je obraditi i sve važne pojedinačne lokacije. To su Zoološki vrt s vivarijem, Botanički vrt na južnoj padini Marjana, stubište s vidilicama, perivoj Oceanografskog instituta, kupalište i odmaralište u uvali Bene te citav priobalni pojas Meja – od perivoja Zvončac, preko Setalista Ivana Mestrovica do Vile „Dalmacija”.

⁶⁰ Najznačajniji su: perivoj Emanuela Vidovica te Hatzeov perivoj i Setaliste Bacvice na Bacvicama.

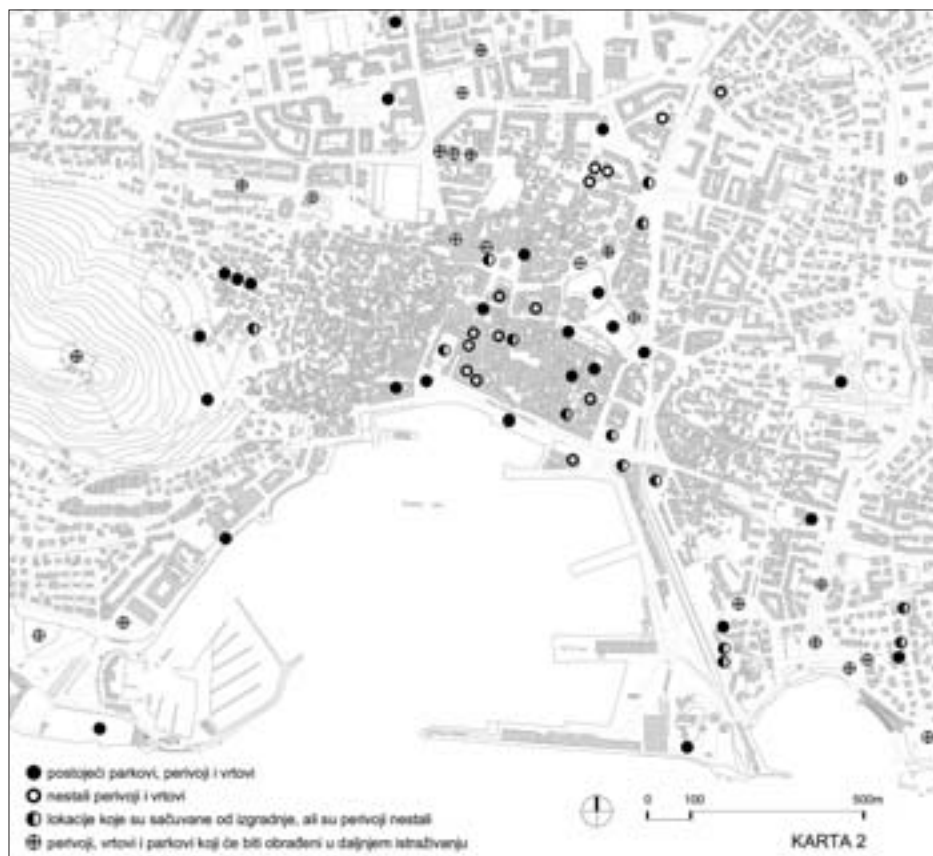
⁶¹ Urbanistički koncept Splita III nudi temu pješačke ulice, obodno ozelenjene privatnim vrtovima u prizemljima zgrada. Međutim, cijelo se područje oslanja i na aktiviranje obalnog pojasa koji se trebao nastaviti „lungo mare” sa zapada prema istoku. To nije realizirano jer obalni pojas nije ureden i povezan s novoizgrađenim dijelom grada sukladno s projektima. Reduciranju izvorno predviđenih parkovnih površina na području Splita III pridonijela je činjenica da su te površine zauzela javna parkirališta, koja su prvotno trebala biti smještena u suterenskim etažama stambenih ulica.

tenik, zona Spinut-Poljud). Park Turska kula, koji je trebao postati gradskim parkom još od Schürmanova regulacijskoga plana, nikada nije doživio taj preobražaj. Realizacija Splita III donosi sa sobom daljnje probleme u odnosu prema uređenju novih parkova.⁶¹ Park naselja Mertojak i park Duilovo u sklopu vojnog odmarališta – jedine su veće osmišljene parkovne površine novoga dijela Splita.

Da bi se razumjeli procesi koji su implicirali današnju situaciju, nužno je razmotriti nekadašnje regulacijske osnove i generalne urbanističke planove Splita, u sklopu kojih se iščitava odnos vremena prema tome bitnom aspektu razvoja grada.

Danas, osobito u uvjetima tranzicijskih procesa, nedovoljno se razmišlja o važnosti perivoja i vrtova u gradskom prostoru. Pred naletom nekontrolirane gradnje grad ne uspijeva sačuvati prostor ne samo za perivoje i parkove već ni za druge javne namjene.

Gledajući u prošlost, postajemo svjesni velike razlike između nekadašnjega grada kojega je gotovo petina površine bila pod nasadima i današnjega grada koji se ne može podićiti ni približno takvim omjerom. Od velike je važnosti spriječiti nestajanje tragova koji svjedoče o takvoj prošlosti i njegovati osjetljivost prema nadasve bitnoj potrebi – potrebi čovjeka da ugradi artificialnu prirodu u svoj životni okoliš.

SL. 13. PLAN GRADA SPLITA S PRIKAZOM PERIVOJA, VRTOVA I PARKOVA

FIG. 13 PLAN OF SPLIT WITH PARKS AND GARDENS

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, B., OBAD ŠCITAROCI, M., HAJÓŠ, G., KRAUSE, W. (2004.), *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću: javna perivojna arhitektura hrvatskih gradova u europskom kontekstu*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
2. ČIČIN ŠAIN, Č., PERVAN, B., VEKARIĆ, Z. (1951.), *Direktivna regulaciona osnova grada Splita*, „Arhitektura”, 5 (5-8): 6-27, Zagreb
3. GRGUREVIĆ, D. (1998.), *Pregled povijesti vrtova i parkova Splita i okolice nove spoznaje*, u: *Povijesni vrtovi, perivoji i parkovi primorske Hrvatske* (ur. GRGUREVIĆ, D.), „Parkovi i nasadi”: 58-73, Split
4. GRGUREVIĆ, D. (2002.), *Kultura vrtova, perivoja i parkova na području Splita tijekom povijesti*, Književni krug, Split
5. GOTOVAC, F. (1995.), *Izazov prostora*, Društvo arhitekata Splita i PB Konstruktor, Split
6. KEČKEMET, D. (1973.), *Javni parkovi u starom Splitu*, „Hortikultura”, 4: 109-114, Zagreb
7. KEČKEMET, D. (1993.), *Vicko Andrić, arhitekt i konzervator 1793.-1866.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Književni krug, Split
8. KEČKEMET, D. (1994.), *Splitsko groblje Sustipan*, Logos, Split
9. KEČKEMET, D. (2002.), *Borba za grad*, Društvo arhitekata Splita, Marjan tisak, Split
10. KEČKEMET, D. (2004.), *Fotografija u Splitu 1859.-1990.*, Marjan tisak, Split
11. KEZIĆ, M. (1991.), *Arhitektura secesije u Splitu*, Književni krug, Split
12. KUDRIJAVCEV, A. (2001.), *U potrazi za izgubljenim Mediteranom*, Knjigotisak, Split
13. MARASOVIĆ, J. (1965./66.), *Uređenje Titove obale*, „Urbs”, 6: 164, Split
14. MARASOVIĆ, T. (1997.), *Split: 1700 godina razvitka*, Bučina: 34-77, Zagreb
15. MULJAČIĆ, S. (1958.), *Kronološki pregled izgradnje Splita u XIX. i XX. stoljeću (1806.-1958.)*, u: *Zbornik Društva inženjera i tehničara u Splitu*, DIT: 61-96, Split
16. MULJAČIĆ, S. (1965./1966.), *Urbanistički razvitak Splita i regulacioni planovi od poc. XIX. stoljeca do 1944.*, „Urbs”, 6: 25, Split
17. NOVAK, G. (1978.), *Povijest Splita I*, Čakavski sabor, Split
18. RADICA, B. (1931.), *Novi Split 1918-1930*, Hrvatska Štamparija Bratske Štedionice, Split
19. PIPLOVIĆ, S. (2000.), *Gradevine i dobra splitskoga sjemeništa*, u: 300. obljetnica splitskog sjemeništa i klasične gimnazije (1700.-2000.), zbornik radova (ur. Banić, I.), Crkva u svijetu, Nadbiskupsko sjemenište i Nadbiskupijska klasična gimnazija „Don Frane Bulić”: 289-340, Split
20. TUSEK, D. (1996.), *Arhitektonski natjecaji u Splitu 1945-1995.*, Gradevinski fakultet Sveučilišta u Splitu, Društvo arhitekata Splita, Split
21. *** (1969.), *Prilozi*, „Urbs”, 9, Split
22. *** (1973.), „Urbs”, 12: 84, Split
23. *** (1983.), *Prijedlog obnove Strossmayerovog perivoja – idejni projekt*, „Parkovi i nasadi”, Split

IZVORI

SOURCES

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

Sl. 1.	MARASOVIĆ, 1997: 57
Sl. 2.	KEČKEMET, 1993: 82
Sl. 3., 4.	Arhiva tvrtke „Parkovi i nasadi”, Split
Sl. 5.	KEČKEMET, 2004: 26
Sl. 6.	KEČKEMET, 2002: 473
Sl. 7.	KEČKEMET, 1993: 6.
Sl. 8.	KEČKEMET, 2002: 209
Sl. 9.	KEČKEMET, 2002: 573
Sl. 10.	Arhiva arh. D. Tušeka
Sl. 11.	*** 1969.
Sl. 12., 13.	Arhiva autorice

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, list XIV., Glagoljaska 18, Split
2. Arhiva tvrtke „Parkovi i nasadi”, Kavanjinova 12, Split

SAŽETAK

SUMMARY

GARDENS AND PARKS OF SPLIT

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF SPLIT'S LANDSCAPE ARCHITECTURE

The origin of landscape architecture in Split can be traced back to the time when a medieval town grew up within the walls of Diocletian's palace and consequently changed its appearance over time leaving just the basic outline of its antique structure. The forerunner of later gardens and parks was the courtyard of an aristocratic villa or an ordinary house. Between the 10th and 12th centuries, the town spread out of the Palace westwards in two periods. This was the time of the first seminaries and monasteries with adjoining parks and cloister gardens. In the early 15th century the town came under Venetian rule and was surrounded from the south-west by Venetian fortifications consisting of five bastions connected by curtain walls. The Civran and Bernardi bastions were put up in the 16th century. The Candian war raised an awareness of the need for a new system of fortifications which were erected in the second half of the 17th century according to Vauban's method. The fortifications consisted of five bastions linked with earth-filled ramparts. The new fortresses Gripe and Bacvice were built up on the hills east of the town outside the main fortifications.

As their strategic importance diminished, many of these fortifications were demolished. The process started under the French rule when Marshall Marmont ordered demolition of the derelict „Kastel” (castle) together with the Sperun bastion and the curtain wall between the Cornaro and Contarini bastions. In the early 19th century two most significant parks were laid out on the sites of these bastions and curtain walls: Marmont's park on the site of the San Antonio bastion and Strossmayer's park between the Cornaro and Contarini bastions. Both parks were marked in Vicko Andrić's 1847 urban plan. It is a valuable document giving insight into the origin of numerous parks and gardens on the sites of

the existing fortifications and their surroundings as well as on the sites of the demolished fortifications. Although Andrić's plans are valuable historical records they have been interpreted in different ways since they apparently show not just the actual situation at the time but also design concepts of the layout of some sites.

The first public town park called Marmont's park was laid out in the 19th century on the site of the San Antonio bastion demolished by Marshall Marmont's decree. After the French rule the park was devastated and renovated several times. Its decay was inevitably brought about by the construction of Prokurative. Once an important and unique town park, it turned into an underused town square.

At the time of Marmont's park layout, a new Town park (Strossmayer's park nowadays) was created on the site of a demolished curtain wall between the Cornaro and Contarini bastions. This new park was to become a central town park. Although its size has not changed since then, its layout and purpose have undergone numerous transformations. Despite its role as a central town park, it was poorly maintained and finally went into decay. Attempts to renovate it remained fruitless until 2002 when it was finally remodelled.

Marmont's park was not the only park converted into a square. Theatre square, i.e. Gajo Bulat's square had also been a park until 1950s. Parks were made on the sites of the former Gripe and Bacvice fortifications too; Gripe fortification has been preserved whereas no trace has been left of Bacvice. Many other private or public parks were laid out on the sites of the former curtain walls but unfortunately most of them have been transformed, destroyed or even wiped out.

Riva, the most important waterfront promenade in front of the south-facing Palace wall in the centre of

the Town port continues westwards into Prince Branimir's waterfront across Franjo Tuđman's square. This long waterfront area has been transformed many times throughout its history. Its final layout is hopefully going to be defined by a new urban-planning and architectural competition.

Marjan hill features numerous gardens and parks such as the sculpture park of Mestrovic's gallery, Kastelet, parks and gardens of villas, a promenade and the old Jewish cemetery. Sustipan, a natural extension of Marjan, was once the only Split's cemetery but nowadays it is totally devastated. The new Split's cemetery Lovrinac is located eastwards. It was opened in 1928 – more than a decade after the Sustipan cemetery fell into disuse.

A large number of Viennese Secession style buildings with gardens conceived as their integral parts were put up in Split in the early 20th century. These small gardens favoured by the middle-class became important parts of both public buildings and private villas. Mass housing construction after World War II has largely degraded the ambience value of villas and their adjoining gardens which were often levelled and turned into roads. Some important public buildings with adjoining parks have been also built as well in these areas spreading towards the periphery.

Nowadays urban parks and gardens do not receive proper care; owing to excessive and uncontrolled construction, urban spaces have become scarce.

Looking back into history a great difference may be noticed between the town of the past in which almost one-fifth of its area was planted and the town of today where parks and gardens are rare. It is of utmost importance to prevent further devastation of the existing parks which still bear witness to their rich past.

ANA GRGIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

ANA GRGIĆ, dipl.ing.arh., diplomirala je na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu 2000. godine. Do 2003. radi u privatnom birou „ARC” u Splitu, a nakon toga zaposlena je na Građevinsko-arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Splitu kao znanstveni novak – asistent na projektu prof. dr.sc. Darovana Tuseka pod nazivom „Splitska arhitektura 1945.-2000.”.

ANA GRGIĆ, Dipl.Eng. Arch., graduated from the Faculty of Architecture in Zagreb in 2000. Employed in the firm „ARC” in Split until 2003 and later at the Faculty of Architecture and Civil Engineering in Split as a junior researcher – assistant. She currently works on the project „Architecture of Split between 1945 and 2000” run by prof. Darovan Tusek, Ph.D.

